

Türk dokumacılık sanatında nar motifi

Sibel Arık*

Özet

Kökleri eskilere dayanan “Nar”a, birçok uygarlık ve kültürlerde sembolik anlamlar ve simgesel özellikler de yüklenmiştir. Akdeniz bölgesinde yer alan ve kentte basılan sikkelerin yüzeylerinde yer alan “Nar” motifi “Side” kentinin anlamı ve simgesidir. Yunancada da “Nar” anlamına gelen “Side”, birçok efsanelerdeki kadınların adıdır. Bunlardan biri, Tauros’un kızı, Pamphylia’nın Side şehrinin isim anası olmasıdır. “Nar” süsleme sanatlarının hemen hemen her alanında motif olarak kullanılmıştır. Tekstil desenlerine yer alan “Nar motifi” de sadece bir biçim birim olmasından öte, efsanelerden uzanan sembolik değerleri ile kumaşlara görkemli bir zenginlik getirmiştir. Dekoratif niteliği nedeniyle nar meyvesi ve çiçekleriyle beraber motif olarak kumaşları süslemiş, “efsanelerin ve cennet meyvesi” özelliğini bu desenlerde tüm ihtişamı ile yansıtmıştır. “Nar ve Nar Çiçeği” motifi, çeşitli Türk bezemeleri arasında, hem dekorasyona ve hem de görsel çeşitlemelerinde geniş olanaklar sağladığından tarihsel süreçte çok fazla kullanılmıştır ve en güzel örnekleri de kumaşlarda görülmüştür. Kumaş süsleme motifleri içinde yer alan “Nar motifi” 15. yüzyıldan itibaren Türk kumaşlarında görülen bir motiftir.

Anahtar Kelimeler: Nar, Motif, Tekstil, Desen

The pomegranate motif’s at the Turkish Fabrics

Sibel Arık

Abstract

A pomegranate whose agriculture is done at the history; and the oldest fruit which is grown since the old time. It is a symbol for health, wealth and fertility in many civilizations. A pomegranate which is known “the paradise’s fruit” is a Mediterranean fruit. There are holy meanings by the well known religions. The subject has become to Greek legends at her mythology. At the historic process, the pomegranate has been used as motif in every area of the decoration art. The pomegranate motif is not the only simple motif at the textile design. It brought glorious richness coming from legends to the Turkish fabrics.

Keywords: Pomegranate, Motif, Textile, Design

* Doç.Dr.Sibel Arık, MGSF, arik.sibel@gmail.com

Giriş

Tarihsel miraslarımızdan biri olan dokuma sanatımız dünya kumaşları içinde; malzeme, teknik, desen, tasarım ve yaratıcılık zenginliği ile çok önemli bir yere sahiptir. Türk kültür ve estetik anlayışının tüm inceliklerini yansıtmaktadır. Özellikle, Osmanlı döneminde “Saray Kumaşları” olarak isimlendirilen kumaşlar; malzeme, teknik ve desen özelliği ile ön planda olan, sultan, ailesi ve saray mensupları için özel olarak saray atölyelerinde dokunmuş kumaşlardır. Dönemin en önemli özelliği desen ve kompozisyonların bir merkezde yapılması ve buradan diğer sanat kollarına dağılmasıdır, bu nedenle Türk kumaşlarının desenleri diğer sanat kollarıyla üslup birliği içindedir. Saray nakkaş hanesi bütün sanat kollarının merkezidir, çizilen desenler ve kompozisyonlar değişik sanat kollarında kendi teknik ve malzeme özelliklerine uygun olarak uygulandığı gibi dokumalar da dokuma ustaları tarafından yorumlanarak zengin kumaşlar meydana getirilmiştir. Kumaş süsleme motifleri içinde yer alan “Nar motifi” 15.yüzyıldan itibaren Türk kumaşlarında görülen bir motiftir.¹ Tarihsel geçmişi eskilere dayanan “Nar”a, birçok uygarlık ve kültürlerde sembolik anlamlar ve simgesel özellikler de yüklenmiştir. Akdeniz bölgesinde yer alan ve Side kentinde basılan sikkelerin yüzeylerinde yer alan “Nar” motifi “Side” kentinin anlamı ve simgesidir.²

1. “Nar”ın Tanımı

Nar tarihte tarımı yapılan ve eski çağlardan bu yana yetiştirilen en eski meyve türlerinden birisidir. Birçok medeniyette doğurganlık, sağlık, bereket ve zenginliğin sembolüdür.

Sözlük anlamıyla, Nar; “Nargillerden, yaprakları karşılıklı, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte, küçük bir ağaç (*Punica granatum*) ve bu ağacın kırmızımtırak sarı sert bir kabukla örtülü, içinde çok sayıda kırmızımtırak, sulu taneler bulunduran yuvarlak yemiş” olarak tanımlanır.³ Sanat açısından ise; “Bir cins süsleme motifi” olan nar, Türk tezminatında çok kullanılan, hurma gibi mukaddes ve cennet meyvesi sayılan bir yemiş (Fr. Grenade)⁴ olarak tanımlanır. Nar motifinin, “Boylamasına kesilmiş nar biçimindeki şekli” tekstil desenlerinde yaygın olarak yer almaktadır. Buna ait örnekler, Rönesans dönemi İtalyan kumaş

¹ N. Gürsu, Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988, 164

² http://www.definem.org/numizmatik/pamphylia_king.htm

³ <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=234491,21.12.2008>

⁴ Sanat Ansiklopedisi, C 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul. 1966, 1499

desenlerinde ve daha sonra her çeşit süslemede görülmektedir.⁵

Nar, tarihte tarımı yapılan ve eski çağlardan bu yana yetiştirilen en eski meyve türlerinden birisidir. Birçok medeniyette doğurganlık, sağlık, bereket ve zenginliğin sembolüdür. Narın anavatanı İran'dır, İran'dan Hindistan'ın kuzeyine kadar bir merkezden dünyaya yayılmıştır. İpek yolu boyunca Asya ve Çin'de, İspanyol Kolonileri sayesinde Latin Amerika'da yayılmıştır. Ülkemizde Akdeniz, Ege ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Narın en çok yetiştiriciliği yapılan bölgeleridir. Türkiye'de Akdeniz, Ege ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yetişir ve cennet meyvesi olarak bilinen nar, efsanelere konu olan bir Akdeniz meyvesidir.⁶

2. “Nar”ın Kutsal ve Sembolik Anlamları

Büyük dinlerin hemen hepsi tarafından kutsal anlamlar yüklenen nar meyvesi; en fazla Zerdüş ritüellerinde ve tapınma törenlerinde kullanılmış, kutsal sayılmıştır. Bu yaklaşım, nar bitkisinin İran ve Afganistan kökenli olduğu sanısını doğrulamaktadır. İran mitolojisinde İsfendiyar'ın nar yedikten sonra yenilmez olduğu anlatır. Zerdüş dinine göre nar meyvesi, “urvaram” ya da “ağaç” olarak kabul edilir. Tüm yıl boyunca yeşil kalan nar bitkisi ruhun ölmezliğini sembolize eder. Aynı zamanda bir tek narın içinde binlerce parça; refah ve zenginliğin işareti olarak kabul edilir. Bu nedenle çocuklarının takdis törenlerinde nar taneleri, pirinç ve kuru üzüm taneleri karıştırılarak etrafa serpilir.⁷

Yunan mitolojisinde efsanelere konu olmuştur. Günümüzde düğünlerinde yerde Nar kırma geleneği halen sürmektedir. Antik Mısır'da ölümler nar ile gömülmüş, Musevilikte nar doğruluğun sembolü olarak kabullenilmiştir, narın içinde 613 adet çekirdek olduğu, bu rakamında 613 Kanun ile bağlantılı olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle Museviler kutsal günlerde Nar ikramı yapmaktadırlar. Nar tohumu, kutsal kitap metinleri içinde de geçer. Narçiçeklerinin, meyvesinin ve tadının güzelliğinden dolayı övülür ve kutsallık, doğurganlık ve bolluk simgesi olarak kabul edilir. Mimarlık ve süslemelerde de nar simgesi yoğun olarak kullanılır. Kral Solomon için yapılmış sarayın tüm sütun başları ve diğer Yahudi krallarının saraylarındaki duvarlar nar meyvesi ve yaprak şekillerine benzeyen bezemelerle kaplıdır.⁸

⁵ Meydan Larousse, Meydan Yayınları, C 9, İstanbul, 1972, 227

⁶ <http://bulten.pulptarim.com.tr/nar-hakkinda>, 20.02.2008

⁷ http://www.izinsizgosteri.net/asalsayi07/deniz.karabacak_07.html

⁸ age.

Yahudi inancına göre nar, doğruluğu simgelemektedir. Bir inanca göre de, Âdem ile Havva'ya yasak olan cennet meyvesi elma değil, nardır. Bu yüzden, Hıristiyanların dini süsleme sanatında nar, sıklıkla kullanılan bir motiftir. Papaz giysilerinde, oda duvarlarına asılan dinsel süsleme amaçlı kumaşlarda ve metal işlerinde nar motifine rastlanmaktadır. Meryem ve İsa resimleri ile heykellerinde kıyamet günü, sonsuz hayat sembolü olarak nar motifi kullanılmıştır. Ortaçağ sanatında, doğurganlık sembolü olan nar ağacı ile tek boynuzlu atların avlanması arasında bir paralellik kurulmuştur. Doğası hırçın ve vahşi olan bu tek boynuzlu atlar söylencelere göre sadece bakireler tarafından evcilleştirilebilir ve bir kere evcilleştirildikten sonra da bir nar ağacına zincirlenirler. Bu İsa'nın beklenen yeniden dönüşünü simgelemektedir.⁹

Nar, Budist sanatında meyve simgesi ve hayatın olumlu etkilerinin özü olarak kabul edilir. Turunç ve şeftalinin yanında kutsal sayılan diğer meyve de nar bitkisidir. Bir Budist efsanesine göre çocukları yiyen tanrıça Hariti, Buda'nın ona verdiği narı yiyerek iyileşir.

“Kuran’ın tarif ettiği cennet bahçelerinde de nar ağaçları vardır. Ayrıca narın cennetten çıkma bir ağaç olduğuna inanılır. Anadolu’da ve Orta Doğu’da evlilik törenlerinden sonra çiftlere çok çocukları olması dileğiyle nar taneleri yedirilir”¹⁰. Kuran’da nar sözcüğü üç kez geçmektedir: Enam Suresi 99 ve 141, Rahman Suresi 68. Bunların ilk ikisinde nar, Allah’ın yarattığı güzel şeylerin bir örneği olarak verilmiştir, üçüncüsünde ise cennetteki bir meyve olarak anlatılmaktadır. Türkistan’a İslamiyet’ten önce giren Maniheizm’in nurlu yemişinin, Hazar hakanı simgelerinden kabul edilen nar motifinin ve Hakanların İslamiyet’ten sonraki ağaç simgesinin de nar ağacı olduğu hakkında işaretler vardır.

3. Efsanelerde; Side Sözcüğünün Anlamı “Nar”

Narla ilgili bir başka tanım ise; 'Side' sözcüğünün anlamının 'nar' meyvesi olmasıdır. Bu özellik ve belgede bulunan bazı yazıtlardan elde edilen bilgiler Side tarihinin Hititlere kadar uzandığını göstermektedir. Side'nin Akdeniz'e uzanan küçük bir yarımada üzerinde İ.Ö. 7. yüzyılda batı Anadolu'da yaşayan Kymeliler tarafından kurulduğu söylenir. Kenti kurdukları iddia edilen Kymeliler zamanla kendi dillerini unutarak Side dilini kullanmaya başlamışlar, böylece kuruculuktan çok güneye göç eden ve yerli halkla karışan bir topluluk

⁹ age.

¹⁰ <http://www.yeniumit.com.tr/>, 10.03.2008

kimliği kazanmışlardır. Bu kentte kullanılan yerel dile göre “Side” nar anlamına gelmektedir. “Nar” Anadolu’nun bereket sembollerinden biri olup Roma imparatorluk dönemine dek şehrin sembolü olarak Side sikkelerinde de simgesel bir motif olarak yer almıştır.¹¹ Böylece, Side’nin adının anlamını belgeleyen en önemli örneklerden biri ve en çarpıcı olanı bu sikkelerdir. Bilindiği gibi, Sikke; üzerinde onu darp eden devlet tarafından konulan birtakım resimlerin, yazıların basılı olduğu metal bir paradır. Üzerlerinde yazı olmasa da sikkelerin nerede basıldığını gösteren birtakım simgeler söz konusudur. Yurdumuzun Cumhuriyet döneminde yetişen ilk kadın nümismatlarından birisi olan Prof. Dr. Sabahat Atlan Side’nin Nümismatik tarihi ve problemleri konusunda yaptığı çalışmalarla Side kentinde basılan sikkelerin ön yüzünde yer alan kentin simgesi olan “nar” motifini de çalışmalarında tanımlayarak bu konuda açıklık getirmiştir (Resim 1).¹²

Eski Yunancada “Nar” anlamına gelen “Side”, birçok efsanelerdeki kadınların da adıdır. Bunlardan biri, Tauros’un kızı, Pamphylia’nın Side şehrinin isim anası olmasıdır.¹³ Anadolu Mitolojisi’ne göre Nar anlamına gelen Side’nin ortaya çıkışının öyküsü kısaca şöyledir; Tabiat ve Bereket Tanrıçası Side, küçük kızını alarak, Nympheler/ Su Perileri ile birlikte Manauwa/Manavgat ırmağı vadisine gider. Nymphelerle çiçek toplayan Side, ince dallı, parlak yapraklı, rengârenk çiçekli bir ağaç görür ve küçük kızına vermek için ağacın dalını koparır. Daldan kan damlamaya başlar. O anda Side, aslında kendisini kovalayan kötü insanlardan korumak için ağaç biçimi almış bir Nymphe olduğunu anlar ve çok üzülür. Hemen oradan uzaklaşmak ister. Ayakları yere çakılıp, toprağa gömülerek, kıpırdamaz. Ayaklarından başlayarak gövdesi ince bir kabuk bağlamaya, ağaç biçimini almaya başlar. Duruma üzülen Nympheler ağlar ve gözyaşları ile Side’nin köklerini ıslatırlar. Side yaptığının hata olduğunu söyleyerek Nympheler’e “Ben bundan sonra kan rengi zengin meyvemle tabiat, yaşam ve bereketin sembolü olacağım, kızımı da sık sık buraya getirin gölgemde oynasın. Hiçbir ağaca zarar vermesin. Belki her ağaç ve çiçek biçim değiştirmiş bir tanrıdır” der. İşte Side yarımadası, mitolojide böyle oluştuğuna inanılan Side ağaçlarıyla doludur.¹⁴

¹¹ <http://www.sideguide.net/21.12.2008>

¹² S. Atlan, *Grek Sikkeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, D 2, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1993.

¹³ A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1997, 271

¹⁴ <http://www.antalyatocbirsens.org>, 02.02.2008

4. Süsleme Sanatlarında “Nar” Motifi

Tarihsel süreçte, “Nar” süsleme sanatlarının hemen hemen her alanında motif olarak kullanılmıştır. Tekstil desenlerinde yer alan “Nar motifi” de sadece bir biçim birim olmasından öte, efsanelerden uzanan sembolik değerleri ile kumaşlara görkemli bir zenginlik getirmiştir. Dekoratif niteliği nedeniyle nar meyvesi ve çiçekleriyle beraber motif olarak kumaşları süslemiş, “efsanelerin ve cennet meyvesi” özelliğini bu desenlerde tüm ihtişamı ile yansıtmıştır. Ayrıca tarihsel süreçte kumaşlar “nar”la renklendirilmiş; bu konuda, Yunanlı botanikçi Dioskorides; “narçiçeğinden boya olarak yararlanıldığını” yazmıştır.¹⁵ Günümüzde narın boyar madde özelliği hakkındaki bilimsel çalışmalar halen devam etmekte ve konu ile ilgili bu araştırmalar tıp bilimleri alanlarına kadar uzanmaktadır. Buna örnek olarak; Anneh Mohammad Gharravi’nin belirttiği gibi, Gorgan ve Kerman Shah gibi İran Üniversitelerinde, nar kabuğundan elde edilen doğal boyalar üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar ve araştırmalardır.¹⁶

5. Türk Kumaş Sanatında “Nar” Motifi

“Nar ve Nar Çiçeği” motifi, çeşitli Türk bezemeleri arasında, hem dekorasyona ve hem de görsel çeşitlemelerinde geniş olanaklar sağladığından tarihsel süreçte çok fazla kullanılmıştır ve en güzel örnekleri de kumaşlarda görülmüştür. Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan bir kaftanda (TSM. 4640) görülen 60 cm büyüklüğündeki nar motifi, narın cennet meyvesi olduğunun kanıtıdır (Resim 2). Örneklerini izlediğimiz tekstil miraslarımızda yer alan “Nar motifleri” ve motiflerden kaynaklanan çeşitlemeler kumaş desenlerinde görsel açıdan ayrıcalık ve üstün bir zenginlik getirmiştir. Nar özellikle 16.yy. da İtalyan ve İran kumaşlarında da kullanılmıştır. Fakat aralarında desen ve teknik açısından farklılıklar bulunmaktadır.¹⁷

“Nar motifi” Türk süsleme sanatlarında bitkisel süsleme başlığı altında yer almaktadır. Türk sanatkarları bu motifleri kullanmaya başladıktan sonra bunları stilize ederek sonsuz çeşitlemelerle süsleme kaynaklarını zenginleştirmişlerdir. Stilize edilen motiflerin alanları başka motifler ile bezenerek, örneğin; bir nar motifinin üzerinde ufak çiçekler, sümbül, benekler, yapraklar görülebilir (Resim-1). Bu nedenle birçok kumaşları laleli veya karanfilli

¹⁵ <http://www.ekoses.com/ekolojiyasadportali>, 09.02.2008

¹⁶ <http://www.jns.dergisi.org/summary.php?id=110>, 09.02.2008

¹⁷ T.Öz, *Türk Kumaş Ve Kadifeleri*, C 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1951, s. 197

diye sınıflandırmak ve bazı çiçeklerinde çok fazla stilize edilmesi çoğu zaman bunların kesin olarak ayrılıp isimlendirmesini olanaksız kılmaktadır.

Bitkisel süslemeler; çiçek, meyve, ağaç motifleri olmak üzere ayrılabilir. Kumaşlarda bunlardan en fazla çiçekler yer almıştır. Çiçeklerin başlıcaları da; lale, karanfil, gül, yabani gül, sümbül, çiğdem, şakayık, nilüfer, yasemin, çadır çiçeği, çarkı felek, zambak, zülfüarus veya zülfüyâr, şeftali ve narçiçekleridir.¹⁸

Türk kumaşlarında 15.yüzyıldan itibaren görünen bitkisel motifler,16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha natüralist bir tarzda kullanılmıştır. Nar motifi doğu kökenli olarak kabul edilmesiyle rağmen batı ile kurulan ilişkiler sonucu İtalyan “Quattrocento” ipekli desenlerinde de çok sık görülmüştür. Bu motifin, Türk kumaşlarında kullanılması 15.yüzyılda İtalyanlarla gelişen yakın ticari ilişkiden sonraki döneme rastlar ve desenleme açısından İtalyan kumaşlarının Türk kumaşları üzerindeki etkileri de bu dönemde rahatlıkla izlenebilir. Özellikle, örneklerde dekoratif nar motifinin ile çiçek motifleri birlikte kullanıldığı görülmektedir.¹⁹

Sonuç

Sonuç olarak; “Nar motifi”, basit bir biçim birim olmasından öte tarihsel derinliğe sahip anlam yoğunluğu ve efsanelerden uzanan sembolik değerleriyle, “Side” gibi geçmiş dönemlerde kentin simgesi ve adı olmuş; bir süsleme örgesi olarak yer aldığı tüm sanat alanlarına ait süslemelerde ve özellikle de tekstil yüzeylerinde görkemli bir zenginlik getirmiş; Türk kumaşlarında “Saray Kumaşları” adı altında yer alarak sultanlara sunulmuştur.

¹⁸ age.147

¹⁹ S. Arık, Efsanelerden Tekstillere Bir Motif; Side'nin Anlamı “Nar”, Akdeniz Üniversitesi 11. Uluslararası Akdeniz Gençlik Şenliği “Güzel Sanatlar Etkinlikleri”, 06-10 Mayıs 2008, Poster Bildiri

RESİM 1: Side Kentinde Basılan Sikke. Sikkenin arka yüzünde Side Kentinin simgesi olan “Nar” motifi yer almaktadır.

RESİM 2,3: 14.yy. Pamuklu Kaftan.

TSM. Kayıt no: 2/4640, Kaftan Pamuklu, Boy: 1.48 cm.

Kumaşı beyaz pamuklu dokumadandır.14.yüzyıl Denizli bezi olarak düşünülmektedir. Önde ve arkada tarçını renkte ikişer büyük nar bulunmaktadır. Nar motifinin altından üç çift yaprak çıkmakta olup iki tanesi motifi çevirmektedir. İçleri stilize çiçek tezyinatlıdır. Kollarda aynı motif tekrarlanmaktadır. Astarı tarçını bezden olup etrafı açık kahverengi bezdendir.

RESİM 4,5: Kaftan II. Beyazıt.

Kemha Kaftan, TSM. Arşiv: 2/164- 15. yüzyılın ikinci yarısı. Bursa kemhası, ipek ve kılaptanla dokunmuştur. Zeytuni zemin üzerine sarı kılaptanla ve güvez, mavi. Yeşil, beyaz, bej, krem ipeklerle dokunmuş kıvrım dallar ve iri çiçeklerle süslüdür. Kaftanın arka parçasında yer alan 148 cm. uzunluğundaki dikdörtgen alan içinde yer alan çiçek motiflerinin tekrarına rastlanmaz. Büyük bir ihtimalle, desen sadece bu kaftan için tasarlanmıştır.

RESİM 6,7: Çocuk Kaftanı.

İpek kaftan. TSM. Kayıt no: 2/4499- 17.yy. Boy: 73 cm. Önü kırmızı ipek ve sarı tel şeritlidir. Zemini güvez renginde olup, kendinden dal, yaprak, lale ve karanfil desenlidir. Üzerinde sarı kılaptan ve mavi, siyah ipekle nar motifleri vardır. Bunların içleri de güvez, karanfil ve yeşil yapraklıdır. Bu motiflerin arasında altışar yapraklı çiçekler bulunmaktadır. Etrafı mavi ipekle çevrilmiştir.

Arık, S. (2009). Türk dokumacılık sanatında nar motifi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 6:1.
Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>

RESİM 8: 16.yy. ikinci yarısı, Osmanlı kumaşı.

Bursa veya İstanbul. Dokuma (121,9 x 67,3 cm). İpek ve metal iplik kullanılmıştır.
Nar motifi “saz yolu” üslubu içinde, lale, yaprak ve diğer bitkisel motiflerle birlikte tasarlanmıştır.

Kaynaklar

- S.Arık (2008), “**Efsanelerden Tekstillere Bir Motif; Side’nin Anlamı “Nar”**”, Akdeniz Üniversitesi 11. Uluslararası Akdeniz Gençlik Şenliği “Güzel Sanatlar Etkinlikleri”, 06-10 Mayıs 2008, Poster Bildiri.
- S.Atlan (1993), **Grek Sikkeleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, D 2,Kanaat Matbaası, İstanbul.
- A.Erhat (1997), **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitapevi, İstanbul, s.271.
- E. Esin (2004), **Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- N. Gürsu (1988), **Türk Dokumacılık Sanatı**, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988.
- Meydan Larousse (1972)**, Meydan Yayınları, C 9, İstanbul, 1972
- T.Öz (1951), **Türk Kumaş ve Kadifeleri**, C 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Sanat Ansiklopedisi (1966)**, C 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

- <http://www.antalyatocbirsens.org>, 02.02.2008
- <http://bulten.pulptarim.com.tr/nar-hakkinda>, 20.02.2008
- http://www.definem.org/numizmatik/pamphyliia_king.htm 09.02.2008
- <http://www.ekoses.com/ekolojikyasamportali>, 09.02.2008
- http://www.izinsizgosteri.net/asalsayi07/deniz.karabacak_07.html
- <http://www.jns.dergisi.org/summary.php3?id=110>, 09.02.2008
- <http://www.sideguide.net/>, 21.12.2008
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=234491>, 21.12.2008
- <http://www.yeniumit.com.tr/>, 10.03.2008

Resimler

- Resim 1** S.Atlan, **Grek Sikkeleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, D 2,Kanaat Matbaası, İstanbul, 1993.
- Resim 2,3** A.Salman Görüney, Özel Arşiv.
- Resim 4,5** F.Altay, **Kaftanlar**, Topkapı Sarayı Müzesi:3, Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmeti, İstanbul, 1979.
- N.Sevin, “**Saray Kaftanları**”, Sanat Dünyamız, Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmeti, İstanbul, 1974.
- Resim 6,7** A.Salman Görüney, Özel Arşiv.
- Resim 8** http://www.metmuseum.org/toah/ho/08/waa/ho_52.20.21.htm, 24.03.2008